

LACZKÓ ANDRÁS

A PORTRÉ IGAZSÁGA

Bertha Bulcsu: Írók, színészek, börtönök

Korunként erős érdeklődést, mondhatjuk izgalmat vált ki, ha az előző időszak féltékenyen őrzött titkait, elhallgatásra ítélt történeteit a nyilvánosság elé tárják. Jól választott könyvcímével a szerző, az első pillanattól felkeltette az olvasói kíváncsiságot, s írói munkáját minősíti, hogy a könyv utolsó oldaláig ébrentartja. Néha csaknem krimiszerű eszközökkel. Börtönökről (és táborokról) van szó, így az ilyesmi szinte elkerülhetetlen. Azt mindjárt hozzá kell tenni, hogy az ilyen törekvésekben legtöbbször a politikai elem a döntő. S bár a témája okán ettől nem lehetett mentes Bertha Bulcsu könyve, annak örvendenünk kell, hogy az interjú elkészítésénél nem ez volt a meghatározó szempont. Akkor is állítható ez, ha a kötetbe beleolvasva szinte percek alatt kiderül, a megvallatottak csaknem mindegyikének volt vagy van köze a politikához. Elegendő csak a tartalomjegyzék első (Csurka István) és negyedik (Göncz Árpád) nevére pillantanunk, hogy igazolódjék, épp a politikai átalakulások hoztak erőteljes változásokat életútjukban. Bertha Bulcsu kérdései érintették napjaink eseményeit, illetve azok belső következményeit, de csupán azért, hogy átvilágítottan álljon előttünk a kért személyiség, az életút és a pálya egymásafelelésével. Mert annak a jelentősége, hogy Zsombok Timár György alhadnagy 1952 májusában kényeztető levelet írt Rákosinak, az írói munkásság ismeretében értékelhető igazán valóságban. Zsombok mindenáron repülő akart lenni, s ahhoz így vezetett út, így szerezte meg az élményeket, amik szépirodalmi műveiben tettenérhetők. Ugyancsak nem választhatók szét mereven az irodalom és a politika területei **Eörsi Istvánnál** sem, mi több, motivációit maga is azzal magyarázta, hogy az ötvenes évek elején írt versei miatt hordozott szegységtől kívánt megszabadulni. **Eörsinél** irodalmi és politikai szempontból egyaránt szerepet kapott az „egy táborban” létezés gondja. Amikor Bertha Bulcsu a börtön változtató hatásáról kérdezett, akkor a válasz az volt, hogy – bár hajdani illúziói szétfoszlottak – marxistaként szabadult. Volt olyan elképzelése, hogy az „igazi” kommunisták majd megmutatják. Cellatársa győzte meg, hogy annak miért lennének borzalmas következményei („A nem igaziak ugyanis jóllaktak már, de ti még éhesek vagytok.”). Az „egy táboron” belüliek konfliktusait a morál legmagasabb szintjén érezte át Darvas Iván. Ez derül ki a rabbá válás folyamatait vázoló mondataiból. Erőt adott neki, hogy ő nem azonos sáncon belülről, hanem az ellenfél távolságtartásával (főlényével) nézhetett a rabtartókra.

Az eddigiek már jeleztek valamit abból, hogy a megkérdezett tizenkét író, színművész életútjának, pályájának arról a szakaszairól érdeklődött a szerző, amiről eddig (pontosabban 1989 végéig) kevesebb szó eshetett. Mindegyikük állt nyomozótiszt, bíróság előtt, és internálásra, börtönre ítéltetett. Mert fiatalként, pályakezdőként megkíséreltek valamit tenni a testet-lelket nyomorító hatalom ellen. Bertha Bulcsut (s közvetítésével az olvasót) nem a hatalom ilyen vagy amolyan minősítése érdekelte, hanem annak az énre, a személyiségre tett hatása. Az a kiszolgáltatottság, amit a táborokban, a cellákban, a magánzárakban éltél, meghatározta további alkotói útjukat. Ezért volt fontos tett megvallatásuk. Bertha Bulcsu egyszerűnek tűnő, de annál céltudatosabb kérdései nyomán rejtett összefüggéseken hatol át (sokszor konkrét művek, alakítások motívumait elővillantva).

A könyv mindegyik portréja azt bizonyítja, hogy az alkotó művészetet, legyen szó irodalomról vagy színészetről, az embertelen hatalom, szenvedés, börtön sem teheti tönkre. Sőt, nem túlzás azt mondani, hogy inkább edzi, új és újabb erőfeszítésre serkenti. A pályák fölívelése – hallgatás, kitérők, nehézségek után – nyomon követhető. Szerepe volt ebben olyasminnek is, amire Kunszabó Ferenc célzott; hogy kijövele után a háttérből segítette az írói és a baráti kör. Hasonlót – ha kitérőkkel is, vagy rejtettebben – mások is említettek. Szinte írástudót meghazudtoló pontossággal szólt erről Mensáros László, amikor elmondta, hogyan vitték föl Aczélhoz engedélyért, hogy Szolnokra szerződhesen. A háttérintézkedések, segítések szövevénye erősen hozzátartozik a korszak arcképéhez, ezért csak dicsérni lehet, hogy – ahol mód, alkalom kínálkozott rá – Bertha Bulcsu kísérletet tett a fölfejtésükre. Nemcsak a kinti életben, hanem a börtön viszonyai között is. Így tudjuk meg, hogy Déry Tibor Nagy Attila színművésztől kapott ceruzabéllel írt, Kiss Dénest egy tanító rabtársra nemcsak bízta az evésre, de sajátjából adott neki. A segítség körébe tartozott, amire ugyancsak többen céloztak, hogy mikor és mit hallottak a kintmaradt pályatársak viselkedéséről. Ezért is kellett megkérdeznie a szerzőnek, hogy miként vélekedtek a kintiek beilleszkedéséről. Göncz Árpád említette válaszul azt, hogy Németh László keletre utazását úgy értékelték, „hogy földadtak minket”.

Az *Írók, színészek, börtönök* kötet ismételtlen bizonyította, hogy a történelemmel való új és újabb nézőpontok alapján való szembesülés megkerülhetetlen. Nem azért, mert változnak az idők, hanem az *igazság miatt*. S az abból következő tanulságokért. Hiszen mindaz, amit átél, szenvedett a tizenkét író, művész, a história része, tudnunk kell róla. A kérdések nyomán ehhez többletként olykor új adatok is fölbukkannak. Zsombok Timár György utalt arra (a történészek figyelmét kérve), hogy földerítő repülőként látta, október 28-tól vonultak orosz csapatok Debrecen körül, átmentek Romániába, s onnan jöttek újra vissza. A történeti fogalmak használhatóság szempontjából megszívlelendő, amit Lakatos István mondott a „felszabadulásról”.

Korábbi interjúkötetei (*Meztelen a király, Írók műhelyében, Délutáni beszélgetések*) már bizonyították, hogy Bertha Bulcsu mestere a portrék megrajzolásának. Az ismert hangulatteremtő bevezetők és zárószavak ebben a könyvben is keretet adnak az arcképekhez, de van többletük is. Meghozta kettős tartalommal. Az egyik réteg az egyénítő személyesség hangsúlyozása, hogy minden én sorsa része a történelemnek, adalék annak alapos(abb) megismeréséhez. Érzelmeket felkavaró izgalmas tanulságokat hordoz azok életútja, akik megjárták az internálótáborokat, a börtönöket. A keretbe azért illeszkednek igazán jól a személyes sorsok, mert harmonizálnak a másik réteggel, a változó idővel. Mert egyet ne feledjünk el; a megkeresettek több, mint három (olykor négy) évtized *távolából* emlékeztek. Az adott jelen pillanatából néztek vissza. Ez óhatatlanul hozta volna magával a visszakövetkeztetést, ha a kérdező nem azt tartja a legfontosabb feladatának, hogy a hajdani helyzetről, állapotról, cselekedetéről érdeklődjön. A szerző következetes volt, mert megakadályozta az elkalandozást és azt, hogy a beszélgetés időpontja határozza meg a véleményt. Ezt kellett tennie, hogy a tizenkét portréból összeállított könyv azt tartalmazza, amiért készült, hogy közelmúltunk elhallgatott (kevésbé ismert) részletét mutassa meg. Bertha Bulcsu jó érzékkel ismerte fel a legjobb pillanatot, amikor a beszélgetések elkészíthetők lettek, pontosabban, amikor minden megkérdezett elsődleges érdeke az igazság kiderítése és megmutatása volt. Így született ez az olvasmányos és igaz portrékötet. (*Új Idő könyvek*)